

FELSEFENİN TRAJİK İYİMSERLİĞİ

Bergen COŞKUN ÖZÜAYDIN*

ÖZ

İnsan fenomenlerinden biri olan acının evrenselliği, acıyı sadece psikolojik ya da fiziksel değil aynı zamanda yaşamsal bir olgu olarak da ele almayı gerektirmektedir. Acının evrenselliği, bizi aynı zamanda, bütün insanlarda ortak olan fenomenleri inceleyerek insan varoluşunu açıklamaya çalışan felsefi antropolojiye götürür. Acı, felsefeyle değerlendirildiğinde, insanı kendi içine bakmaya yönelterek varoluşu, hayatın ve şeylerin anlamı hakkında düşündürür. Böylece, acı trajik bir yazgı olmaktan çok daha fazlası haline gelir.

Bu makalede, felsefenin psikolojik acıyı iyileştirici etkisi, felsefe ve acı arasındaki ilişki, felsefi antropolojinin ışığında ve trajik kavramı çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca, bir acı çözümlemesinin felsefeden bağımsız yapılamayacağı iddiası tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Acı, psikolojik acı, trajik, felsefe, felsefi antropoloji*

THE TRAGIC OPTIMISM OF PHILOSOPHY

ABSTRACT

The universality of pain, which is one of the human phenomena, necessitates addressing pain not only as psychological or physical but also as a vital phenomenon. The universality of pain leads us to philosophical anthropology, which at the same time examines the phenomena common to all humans and tries to explain human existence. Pain, when evaluated in philosophy, makes us think about our own existence and the meaning of life and things. Thus, the pain becomes much more than a tragic destiny.

In this article, the healing effect of philosophy on psychological pain and the relationship between philosophy and pain will be discussed in the light of philosophical anthropology and the concept of tragic. Furthermore, the argument that a pain analysis can not be made independent of philosophy will be discussed.

Keywords: *Pain, psychological pain, tragic, philosophy, philosophical anthropology*

* Dr. Öğretim Üyesi, Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi) FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)
2019 Güz, sayı: 28, ss. 73-86
Makalenin geliş tarihi: 30.07.2019
Makalenin kabul tarihi: 25.10.2019
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>
Fall 2019, issue: 28, pp.: 73-86
Submission Date: 30 July 2019
Approval Date: 26 October 2019
ISSN 2618-5784

Giriş

Var olmak mı, yok olmak mı bütün sorun bu diye başlar ve düşüncemizin katlanması mı güzel, zalim kaderin yumruklarına, oklarına. Yoksa direktip bela denizlerine karşı, dur, yeter demesi mi diye sorar. Ve sonra da ölmek, uyumak sadece. Düşünün ki uyumakla yalnız bitebilir bütün acıları yüreğin, çektiği bütün kahırlar insanoğlunun, der Shakespeare'in Hamlet'i.¹ Anton Çehov'un Sonya'sı ise, ne yapabiliriz yaşamak gerek, yaşayacağız, çok uzun günler, boğucu akşamlar geçireceğiz, alınyazımızın bütün sınavlarına sabırla katlanacağız², diye seslenir sıkışıp kaldığı dünyasının içinden. Sıkışıp kaldığımız dünyamızın bir benzerinden. Bazen, onların da söylediği gibi, işler yolunda gitmez, günler uzun, akşamlar boğucu ve yürekler acıyla dolu olur. Sebebi kendimizden ya da dışımızdaki herhangi bir şeyden kaynaklanan bir mutsuzluk sarar benliğimizi. Hemen hepimiz, hemen hepimizi esir alan bu mutsuzluktan kurtulmak, acıdan özgürleşmek isteriz. Bunu bize sağlayacak olan her neyse, ondan yardım bekleriz. Acı ve mutsuzluk, ne yazık ki, sadece tiyatro oyunlarında, romanlarda ya da filmlerde değil, insanın olduğu her yerde karşımıza çıkar. Takiyettin Mengüşoğlu, "felsefi antropolojinin sorusunun, bütün insan grupları arasında ortak olan, bütün insanlarda taşıyıcı olan, ağır basan, önemli olan, onlarda hiçbir zaman eksik olmayan nedir?"³ olarak ifade edebileceğini belirtir. Acı ve mutsuzluk da, daha doğrusu acı çekme ve mutsuz olma özelliği de bütün insanlarda karşımıza çıktığı için, felsefi antropolojinin konusu içinde yer alır ve bu nedenle de sadece psikolojik ve sosyolojik olarak değil, felsefi antropoloji bağlamında da incelenmelidir.

74

Acının Evrenselliği

Ortega y Gasset, insanın hep uçurumlar arasında yürüdüğünü ve istese de istemese de en sahici zorunluluğunun dengesini korumak olduğunu belirtir⁴. İnsanın acı çekme, mutsuz olma, yolunu kaybetme özelliğinin evrenselliğini de şu sözleriyle anlatır:

"...dahası, öbür tüm canlılardan farklı olarak, kendini yitirme, varoluşun ormanında, kendi iç dünyasında yitme yetisi onun oluşumsal özelliğidir ve bu korkunç yitme duygusu sayesinde,

¹ Shakespeare, William, Hamlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 73.

² Çehov, Anton, Bütün Oyunları I, çev. Atıf Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 143.

³ Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 48.

⁴ Gasset, Jose Ortega y, *İnsan ve "Herkes"*, çev. Neyire Gül Işık, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 46.

insan var gücüyle harekete geçerek kendi benliğini yeniden bulmaya çabalar. Kendini yitmiş duyma yeteneği ve tedirginliği, insanoglunun trajik yazgısı, aynı zamanda da yüce ayrıcalığıdır.”⁵

Böylece, kendini yitmiş duymayı, bu yitimin beraberinde getirdiği acıyı ve mutsuzluğu, sadece insana özgü trajik bir yazgı değil, aynı zamanda bir ayrıcalık ve yetenek olarak belirler ve acı çekişimizin, mutsuz oluşumuzun, kendimizi yitmiş duyuşumuzun nedenini felsefi antropoloji açısından insanın varoluşsal bir özelliği olarak ortaya koyar. Artık acı, sadece psikolojik değil, aynı zamanda varoluşsal ve yaşamsal bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Acı ve mutsuzluk, varlığımıza sıkı sıkıya bağlıdır. Miguel de Unamuno için de acı, insan varoluşundan, bütün bir yaşam boyunca süren, insanın kendini anlama ve tanıma yolculuğundan ayrı düşünülemez. *Yaşamın Trajik Duygusu*'nda acının insan varoluşuyla bağını hatta neredeyse insanın acısız kendisi bile olamayacağını anlatır:

“Acı, bilincin yoludur ve yaşayanlar onunla kendilerinin bilincine sahip olurlar. Çünkü kendinin bilincine sahip olmak, kişiliği olmak, kendini bilmek ve kendini öteki insanlardan ayrımlı duyumsamaktır, bu ayrımsama duygusu da bir sarsıntıyla, az çok şiddette acıyla, kendi kendinin sınırını bilmek duygusuyla gelir... Ve varolduğumuzu nasıl biliriz az ya da çok acı çekmeden? Acı çekmeden başka türlü nasıl kendimize döner, düşünsel bilinç ediniriz? Neşelendiğimizde kendimizi unuturuz, var olduğumuzu unuturuz; başka bir varlığa dönüşürüz, yabancı bir varlığa, kendimizin yabancı oluru. Ve ancak acı ile yeniden kendi kendimiz olur, kendimize döneriz.”⁶

Unamuno ile birlikte acı, bir kez daha insan hayatının vazgeçilmezi ve aynı zamanda Ortega y Gasset'nin belirttiği gibi yüce bir ayrıcalığı olarak ortaya çıkar.

Trajik bir yazgı ve yüce bir ayrıcalık olarak tanımlanan acı, antropolog David le Breton tarafındansa, insanı kendisinden koparması ve sınırlarıyla yüz yüze getirmesi anlamında, kutsal bir yara olarak adlandırılır.⁷ Fakat bu yara, o kadar da masum değildir, ad koymanın mümkün olmadığı bir acımasızlıkla yakar. Le Breton, acının yakıcılığından söz ederken, moral bir denetim altında tutulduğu ya da aşıldığı takdirde, insanın bakışını genişlettiğinin, yaşamın bedelini, geçip gitmekte olan anın tadının çıkarılması

⁵ Gasset, İnsan ve “Herkes”, s. 51

⁶ Unamuno, Miguel de, *Yaşamın Trajik Duygusu*, çev. Osman Derinsu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 139.

⁷ Le Breton, David, *Acının Antropolojisi*, çev. İsmail Yerguz, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 16.

gerekliliğini hatırlattığının da altını çizer. Le Breton için her şey, insanın ona yüklediği anlama bağlıdır.⁸ İşte bu anlam, hayata ve yaşadıklarımıza, acıya, mutluluğa ve mutsuzluğa yüklemeye çalıştığımız bu anlam, bizi felsefeye, acı ve mutsuzluğun felsefeye ilişkisine, felsefenin tesellisine götürecektir.

Felsefenin Tesellisi

Eğer felsefe, vatan haini olarak suçlanan ve yargılanmadan zindana atılan, orada idamını bekleyen Romalı filozof Boethius'un karşısına çıktığı gibi, insanoğlunun çektiği bütün acıların ancak uyumakla ve uykuya benzeyen ölümle sona ereceğini düşünen Hamlet'in karşısına çıksaydı ve Hamlet de ona kendi kaderini şikayet edip, kaderin kendisine büyük bir oyun oynadığından yakınsaydı, felsefe, ona da, Boethius'a söylediğini tekrar eder, tedavi olmak istiyorsa, yarasını açması gerektiğini belirtir ve onu kendi içine bakmaya yönelterek, orada yerleşik olan doğruyu yeniden keşfetmesine olanak tanır.⁹ Sonra da şöyle sorardı:

76

"Ey ölümlü insan, seni böyle hüzne, kedere boğan ne? Bana öyle geliyor ki yeni ve alışılmamış bir şeyle karşılaştın. Kaderin sana karşı değiştiğini sanıyorsun ama yanılıyorsun. O hep böyle yapar, doğası böyle onun... Onu onaylıyorsan, davranış şekline uymaya çalış ve şikayet etme. Hainliğinden dehşete kapılıyorsan, onu küçümse ve öldürücü oyunlarını oynarken at başından kurtul. Şimdi bunca üzüntüye boğulmana neden olan talihsizlik, kesinlikle huzura ermenin de kaynağı olacak."¹⁰

Boethius'la böyle konuşan felsefe, acının, o kutsal yaranın ve trajik yazgının karşısında kendinden son derece emindir. Yeter ki acı çeken insan, ona yarasını açsın, yüzünü ona dönebilsin ve bütün varoluşuyla yüzleşmeye, düşünmeye, şeylerin altındaki anlamı keşfetmeye cesaret edebilsin.

Vücudun herhangi bir yerinde hissedilen fiziksel acı, bir rahatsızlığın ya da hastalığın nedeni değil, sonucudur. Acı hastalığa neden olmaz. Hastalık olduğu için acı var olur. Hastalık bir sebepten vücutta bulunmaktadır ve şimdi kendini acı olarak belli etmiştir. Hamlet'in, Sonya'nın ya da herhangi birimizin psikolojik acısı için de böyle olduğunu, yani acının bir sonuç olduğunu düşünecek olursak, bir insanın böyle ya da şöyle hissedişinin, acının ortaya çıkışının nedenine bakmak gerekmektedir.

⁸ Le Breton, *Acının Antropolojisi*, s. 16

⁹ Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30-59.

¹⁰ Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, s. 93

Psikolojik acının kökeninde, bir olan biten ve bu olan bitene verilen anlam yatmaktadır. Hamlet'in bunca acısının, Sonya'nın yüreğinin daralmasının nedeni, öyle değil de böyle düşünmeleri ve yaşadıklarına verdikleri anlamdan başkası değildir. Anlamsa, felsefenin işidir. Şeylerin neliğini araştıran felsefe, her neyi kendine konu ediniyorsa edinsin önce anlamı nedir sorusunu sorar. Hatta Nermi Uygur, felsefe çalışmalarında "... anlamı nedir?" soru tipine girmeyen bir sorunun yerinin olmadığını söyler.¹¹ Acıyla uğraşan, acıyı dindirmeye çalışan bir insan, acıyı ve acının nedenini anlamaya çalışan insandır ve bu insan, anlamak için felsefe yapmak, yani kendi varlığıyla, dünyayla, yaşamla ve ölümlle hesaplaşmak zorundadır. Bu nedenle, bir acı çözümlemesi, felsefeden bağımsız yapılamaz.

Psikanalist Juan-David Nasio da kendini, kendiliğinden hiçbir anlam taşımayan acıya bir anlam kazandırmaya çalışan bir psikanalist olarak nitelerken, acının içinde ne bir değer ne de bir anlam taşımadığını, acıyı hafifletmek için acıyı başka bir şeyin ifadesi gibi düşünmek ve onu bir sembol haline getirerek içinde bulunduğu gerçeklikten çıkarmak gerektiğini belirtir.¹² Nasio, kendi içinde bir gerçeklik, acımasız, düşmanca ve yabancı bir duygu olan acıya, simgesel bir değer yüklemenin acıyı dayanılır kılan tek terapi yolu olduğunun altını çizerken, psikanalistin, hastanın sindirilemeyen acısını karşılayan ve bu acıyı sembolleştirilmiş bir acı haline getiren bir aracı olduğunu ifade eder.¹³ Bu sözleriyle Nasio, psikanalistin aslında acıya dair bir felsefi çözümleme yaptığını, acıya kavramsal olarak yaklaşarak, hastanın onu doğru değerlendirmesine yardımcı olduğunu, yani acıyı anlamlandırmak ve hafifletmek için felsefeden yararlandığını itiraf eder.

Filozof ve psikiyatrist Karl Jaspers de, Epiktetos'un felsefenin kaynağı, kendi yetersizliğini ve güçsüzlüğünü bilmektir sözünden hareketle, peki ben güçsüzlük içinde kendi kendime nasıl yardımcı olabilirim diye sorar. Jaspers'in cevabı şöyledir:

"Burada, benim erkim içinde bulunmayan her nesneyi, kendi gerekimi içinde pek de ilgi duymadan gözlemlerim; buna karşın, benim içimde olanı, sözgelisi bilgeliği ve tasarımlarımın içeriğini düşünceyle açıklığa ve özgürlüğe kavuştururum."¹⁴

Bir tasarım olarak, bizim içimizde olan olarak acı da düşünceyle, felsefeyle açıklığa ve özgürlüğe kavuşturulmayı beklemektedir. Jaspers için felsefenin kaynağı, bir varlık karşısında şaşkınlık duyma, kuşku ve yitmişliğin

¹¹ Uygur, Nermi, *Felsefenin Çağırısı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 51.

¹² Nasio, Juan-David, *Aşk Acısı*, çev. Hatice Bakanlar, Canan Coşkan, İmge Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 21

¹³ Nasio, *Aşk Acısı*, s. 21

¹⁴ Jaspers, Karl, *Felsefe Nedir?*, çev. İ. Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 1997, s. 52

bilincine varmadır ve her durumda felsefe insanı kavrayıcı bir sarsıntıyla başlar.¹⁵ Bir anlamda, felsefeyi başlatan varoluşun insana özgü acısıdır, bilinemezliğin, kararsızlığın ya da yetersizliğin sıkıntısıdır ki insanı felsefe yapmaya zorlar. Yani, felsefe acının varlığıyla başlar ve görevini tamamladığı, acıyı açıklığa kavuşturduğu, acının anlamını bulduğu zaman da o acıya son verir, en azından onu hafifleterek katlanabilir hale getirir.

Bütün bunlara rağmen, yani, acıyla karşılaştığında, acı çeken kişinin ya da ona yardım edenin yaptığı aslında felsefi bir çözümleme olmasına rağmen, böyle bir durumda felsefeden bilinçli olarak yardım almak, ya da aslında işin içinde felsefenin olduğunu bilerek davranmak az kişiye özgüdür. Oysa felsefe, ruhun fırtınalarını dindirmeyi, açlığı ve hastalığı gülererek karşılamayı, birtakım uydurma müneccim işaretleriyle değil, doğal ve somut yollarla öğretmeye çalışır ve gamlı ve buz gibi soğuk bir yüz içimizde felsefenin barınmadığına alamettir.¹⁶

Düşünmenin ve felsefenin, yaşam için, bütün acılarına ve mutsuzluklarına rağmen yaşayabilmek için ne kadar elzem olduğu en iyi ifade edenlerden biri olan Ortega y Gasset için, düşünmemiz yaşamayı başarabilmek içindir:

“Derinine düşünmek, sorunların arasında bir rota tutturup gitmektir, gemiciliktir, öyle gidedururken, sorunların çoğunu aydınlatırız. Her sorunun ardından, kıyıları daha çekici, daha esinleyici bir başka sorun görünür gözümüze. Kuşkusuz çaba ister, sebat ister, pruvayı rüzgara karşı çevirerek altetmek gerekir sorunları, ama yeni kıyılara ulaşmaktan daha büyük bir zevk yoktur.”¹⁷

Sorunların, acıların ve mutsuzlukların arasında bir rota tutturup gitmek... İşte, bize bunu öğreten felsefedir. Ortega y Gasset için insan olmak, yaşayan sorun, salt ve tehlikeye açık serüven, en çok da özünde dram olmaktır¹⁸ ve bu yüzden de düşünmek, yaşamayı sürdürmek ve hayatta kalabilmek için mutlaktır.

Ortega y Gasset, insanın sorunların arasında kendini yitmiş, çevresindeki şeylere gömülüp batmış gibi hissettiği duruma *ötekileştirme* adını verir. Bu durumda insana düşen, güçlü bir çabayla kendi iç dünyasına çekilerek çevresindeki şeyler ve onlara egemen olma olasılığı üstünde fikirler oluşturmak, yani felsefe yapmaktır; çünkü, düşünce nöbette beklemedikçe,

¹⁵ Jaspers, *Felsefe Nedir?*, s. 55-56

¹⁶ Montaigne, *Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 11-12

¹⁷ Gasset, *İnsan ve “Herkes”*, s. 113

¹⁸ Gasset, *İnsan ve “Herkes”*, s. 40

insan yaşamı olanaksızdır.¹⁹ İnsan, acı karşısında ve acıya rağmen yaşayabilmek için felsefenin acı hakkında düşünmeye yönlendiren, sağduyuya davet ederek “sakin ol” diyen sesine kulak vermelidir.

Trajik

Acıya, psikolojik acıya neden olanın, hayatın içinde olan bitenle birlikte, bu olan bitene yüklediğimiz anlam olduğunu belirledikten sonra, felsefe tarafından iyileştirilmeye, en azından teselli edilerek hafifletilmeye en uygun olan özel bir acı türünden söz etmek gerekir. Bunu trajik, trajik acı ya da acının trajik formu olarak adlandırabiliriz. Trajik, acının insana verdiği ayrıcalığın ve kutsal bir yara oluşunun en çok açığa çıktığı durumdur. Trajik acıda, acıya sadece anlam vermenin ötesinde, insan, acı üzerinde söz sahibi olur, acının yönünü değiştirebilir, sadece acıya maruz kalan değil, eylemleriyle olan bitene etki eden ve acıyı dönüştüren biri haline gelir.

Terry Eagleton trajik kavramını incelediği *Tatlı Şiddet* adlı kitabının hemen başlangıcında, gündelik dilde trajedinin çok üzücüye benzer bir şekilde kullanıldığına, oysa trajik olanın patetik olanla karıştırılmaması gerektiğine, trajik olanın patetik olandan arındırıcı, zindeleştiren ve hayatı olumlayıcı bir yapıyla farklılaştığına dikkatimizi çeker.²⁰

“Bir şey, trajik deme ihtiyacı duyulmaksızın çok üzücü olarak adlandırılabilir –örneğin yaşını başını almış birinin huzurlu ve öngörülebilir ölümü. Bir şey, Freud’un melankolisinde olduğu gibi, özel olarak bir neden yokken de üzücü olabilir ama özellikle bir neden yokken trajik olmak zordur. “Trajik” “üzücü”den çok daha geçişlidir.”²¹

Trajik olanı, üzücüden, acıdan çok daha geçişli yapan şey, trajiğin, başa gelen şeyler karşısında sadece üzüntü ve acı hissetmenin ötesinde, insanın o duruma karşı kendi özel duruşu ve tavrıyla tepki vermesini, kendi özel mücadelesini içermesidir. Hatta çoğu kez, insan kendi seçimleri ve kendi eylemleriyle kendi trajedisini kaçınılmaz olarak kendi yaratır. Raymond Williams *Modern Trajedi* adlı eserinde, Hegel için trajik acının aktif karakterlerin bütünüyle kendi eylemlerinin sonucu olarak yaşadıkları bir şey olarak değerlendirildiğini, Hegel’de eylemin etik özü ve trajik karakterin bu öze ilişkisinin trajik acı üzerinden belirlendiğini ifade etmiştir.²² Marx ise

¹⁹ Gasset, *İnsan ve “Herkes”*, s. 38

²⁰ Eagleton, Terry, *Tatlı Şiddet: Trajik Kavramı*, çev. Kutlu Tunca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21.

²¹ Eagleton, *Tatlı Şiddet*, s.22

²² Williams, Raymond, *Modern Trajedi*, çev. Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.61

Hegel'den hareketle, birbirlerinin çelişkisi üzerinden diyalektik olarak varlık kazanan insanca ve insan-dışılık arasındaki savaşta, insanca olanın insan-dışı olana egemen olmasının, insanın bilgisini, aklını ve bilimini kendi gücünün birer aracına dönüştüreceğini ifade ederek²³ bir anlamda, trajik insanın kaçınılmaz olarak karşısına çıkan insan-dışı olanla savaşına ve bu savaşındaki kendi gücüne dikkat çeker.

Kuşkusuz trajik de içinde acıyı bir başka ifadeyle kederi barındırır ancak bu keder, ağlayıp feryat figan etmekten çok daha başka türdür:

“Bu keder türü, her türlü öfkeden, kızgınlıktan, kınamadan ve “başka türlü olabilirdi” arzusuna eşlik eden her türlü duygudan arınmıştır; durgun, sakin bir büyüklüktür, özgül bir huzur ve sükun içerir... Trajik keder, belirli bir soğukkanlılık içerir; bu soğukkanlılık onu, belirli bir biçimde kişisel olan, “herhangi bir şeye üzülme”ten kaynaklanan kişisel bir deneyimin neden olduğu bütün kederlerden ayırır.”²⁴

O halde, şu soruyu sorabiliriz: Bütün kederlerden farklı ve acının çok daha fazlası olan trajik nedir?

Max Scheler için trajik olan evrenin esas öğelerinden biridir ve o, her şeyden önce, olaylarda, yazgılarda, karakterlerde ve benzerlerinde algılayıp gözlemlediğimiz ve onların içinde varolan bir özelliktir. Hatta trajik olan, şeylerin kendisinden çıkan ağır bir nefes gibidir ve bu nefeste bize, dünyanın yapısının belirli bir özelliği görülür.²⁵ Trajik, insan dünyasında böylesine köklü olsa da, trajik durumlar içinde kalmak her insanın başına gelmez, acının trajik formu, Hegel'in de belirttiği gibi, ancak birtakım değerleri duyumsayan insanların yaşayabileceği bir deneyimdir. Örneğin, Lev Şestov için Dostoyevski ve Nietzsche trajik iliklerine kadar hisseden ve yaşayan insanlardandır. Her ikisi de, insan ruhunun henüz kimsenin keşfe çıkmaya gönüllü olmadığı, orada bulunan insanı farklı düşünmeye, farklı hissetmeye, farklı istemeye götüren trajedinin alanına aittir.²⁶ Şestov'un trajik olarak nitelendirdiği Nietzsche, kendisinden önce tartışılmış olan tüm insan anlayışlarından farklı olarak, insana dair her şeyi problem yapmış ve insana kendi gerçekliğini onu kışkırtarak, uyandırarak, sarsarak ve belki de rahatsız

²³ Ulutaş, Birgül, “70’li Yıllarda Bir Direnme Pratiği: TÖB-DER”, *Modernizmin Yanılsamaları: 70’li Yıllarda Türkiye*, ed. R. Funda Barbaros, Erik Jan Zurcher, Efil Yayınevi, Ankara, 2014, s. 344

²⁴ Scheler, Max, “Trajik Görüngüsü Üzerine”, *Cogito: Tragedya*, Sayı: 54, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 242

²⁵ Scheler, “Trajik Görüngüsü Üzerine”, s. 237

²⁶ Şestov, Lev, *Dostoyevski ve Nietzsche Trajedinin Felsefesi*, çev. Kayhan Yükseler, Notos Kitap, İstanbul, 2017, s. 18

ederek kavratmaya çalışmıştır.²⁷ Dostoyevski'ninse hapisanede ruhu katılaşmamışsa, dayanılmaz fiziki ve manevi işkencelerin ortasında tüm insanlığa karşı duyarlılığını koruyabilmişse, bunun nedeni onun trajik olanla kurduğu ilişkidir.²⁸ Bu ilişki ise, felsefi bir ilişkidir.

Trajik olana felsefi antropoloji açısından yaklaştığımızda, hem Max Scheler hem de Takiyettin Mengüşoğlu için trajiğin, felsefenin en temel konularından biri olan insan değer ilişkisi bağlamında ortaya çıktığını görüyoruz. Scheler, trajik adı verilebilecek olan her şeyin değerler ve değerler arası ilişkilerin alanında olup bittiğini, değerlerin olmadığı bir evrende, örneğin mekanik fiziğin evreninde, trajik olanın ortaya çıkmayacağını, sadece yüksek ve aşağı, asil ve sıradan gibi değerlerin olduğu bir yerde, değişen değerlerin alanında trajiğin ortaya çıkabileceğini belirtir. Dingin değerler dünyasında trajik olana yer yoktur.²⁹ Mengüşoğlu ise içinde bulunduğu sonsuz durumların hakkında gelebilecek güce sahip olmayan insanın, bu durumlarla başa çıkabilmesi için, gerçekleştirilmesi gereken eylemlerini düzenleyen, onları önemine göre sıraya koyan bir değer duygusu bulunduğunu belirttikten sonra insana yol gösteren ve eylemlerini yönlendiren bu değerleri yüksek değerler, araç değerler ve davranış değerleri olarak üçe ayırır. Bunların içinde en büyük önemi ise sevgi, nefret, bilgi, doğruluk, yalancılık, masumluk, saflık, dürüstlük, dostluk, hak ve haksızlık, adalet, güven, güvensizlik, inanma, söz verme, saygı, şeref, iyi ve kötü gibi değerleri içeren yüksek değerlere verir. Trajik olansa, bu değerlerin birbirleriyle çatışmasından kaynaklanır.³⁰

Yani, Scheler ve Mengüşoğlu için trajik, ancak insan dünyasında, değerler çatışmasından dolayı, insanın tercihleri sonucu yapacağı eylemler dolayımında ortaya çıkacaktır. Trajik insan, kendisine zarar vereceğini bilse bile, doğru olanı yapmış olmanın huzuru için, yaradılışı gereği, elinden doğru olanı yapmaktan başkası gelmeyeceği için gerekirse acı çekmeyi göze alacaktır. Böylece trajik, kendi içinde acıyı ve etiği buluşturacaktır:

“Trajik’, esas anlamıyla, her zaman eylemede ve eylemde belirli bir etkililiği işaret eder. Trajik eylemlerde bulunmak ve acı çekmek, trajik karakterin yaradılışında olmalıdır. Benzer biçimde, güçlerin çatışmasını ve uzlaşmasını gerektiren bir durum da, ancak böylesi bir etkililiğe sahip olduğu sürece trajiktir. Ancak trajik olanın ortaya çıkması için, bu etkililiğin belirli bir yönü olmalıdır: *olumlu*

²⁷ Öztürk, Esra Gülsüm, “Nietzsche ve Sartre’da İnsan Gerçekliği”, *Toplum Siyaset ve Etik: Felsefi Soruşturmalar*, ed. Eray Yağanak, Ahmet Umut Hacifvezioğlu, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2019, s. 100

²⁸ Šestov, *Dostoyevski ve Nietzsche Trajedinin Felsefesi*, s. 41

²⁹ Scheler, “Trajik Görüngüsü Üzerine”, s. 240

³⁰ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*

*bir değer*in belirlenimli bir hiyerarşide *yok edilişine* yönelmiş olmalıdır. Onu ortadan kaldıran gücün kendisi de değersiz olamaz, o da olumlu bir değer olmak durumundadır.”³¹

Trajik olanın gerçekleşmesi için, yüksek bir değer karşısında daha düşük bir değer tercih edilmesi veya yüksek bir değer bir başka yüksek değer tarafından yok edilmesi gerekmektedir. Trajiği en anlaşılır kılan örneklerden biri Antigone'nin ona öz kardeşini gömmesini buyuran Tanrı yasası ile ölüyü gömmemesi gerektiğini söyleyen insanların yaptığı yasa arasında kalması ve sonuç olarak kendisine acı vereceğini bilse bile, etik olarak doğru olanı yapmayı, cezalandırılacağını bile bile kardeşini gömmeyi seçmesidir. Antigone, kardeşini gömmemeyi tercih etseydi, cezalandırılmayacak ya da ölüme terk edilmeyecekti. Ancak, içindeki değer duygusunun yap dediğini yapmasaydı, ölü kardeşini gömmeseydi, böylesi onun için çok daha acı verici olacaktı. Antigone'nin bu eylemi gerçekleştirmiş olması, onun kim olduğuyla ilgilidir. Hannah Arendt'in insanın eyleminin kimsin sen sorusuna verilecek bir yanıt olduğunu belirtmesi ve insanların birbirlerinden kim oldukları ya da kim olacakları bakımından ayrıldıkları düşüncesi³² trajik insanın kimliğini kavramak açısından önemli bir ipucu olabilir.

82

Hayatta karşılaşılan trajik durumlar, hiç kuşkusuz, insanı iki değer arasında bıraktığı, birini seçmeye zorladığı için mutsuzluk ve acı vericidir. Fakat bu durumda da dünyanın yapısındaki trajiği kavrayan ve yaşayan insanın imdadına felsefe yetişecektir. İlk türden acıda, yani trajik olmayan acıda felsefe anlam bulmayı ve böylece acıyı hafifletmeyi sağlarken, bu kez trajik durum içinde kalan kişinin karar vermesine ve en doğru kararı verdiğinde de elinden geleni yapmış olmanın bilinciyle, mutluluğa olmasa da huzura ve dinginliğe kavuşmasına yardımcı olur. Trajiğin doğasına özgü çatışmayı ancak felsefi bir bakış açısı çözer.

Antigone örneğinde, trajik durumların doğasında olan iki yüksek değer arasındaki çatışma, Hegel'in diliyle söyleyecek olursak, temelini olduğu gibi kalamayacak ama aşılacak zorunda olan bir ihlalde bulan ve başkalaştırılması gereken *çarpışma*, açıkça görülmektedir.³³ Trajik, her şeyden önce, örneğin bir ailenin, bir çiftin veya devletin bütünün yüksek ahlaki doğası arasındaki çatışmadır.³⁴ Trajikle birlikte ortaya çıkan bu çatışma ya da çarpışma, felsefi antropolojiye göre, insandaki *disharmoni* fenomeni ile açıklanabilir. Bu da

³¹ Scheler, “Trajik Görüngüsü Üzerine”, s. 240

³² Coşkun, Berrak, “Kadınlık Durumu’ ile İlişkisinde Hannah Arendt”, *Posseible Düşünme Dergisi*, Sayı:4, 2013 Güz, s. 78-79.

³³ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Estetik I: Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*, çev. Taylan Altuğ, Hakkı Hünler, Payel Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 203

³⁴ Scheler, “Trajik Görüngüsü Üzerine”, s. 241

insanın değer duygusuna sahip bir olanaklar varlığı olmasına bağlıdır. Mengüsoğlu'na göre, insanın bir olanaklar varlığı olması, bunlardan birini ya da birkaçını gerçekleştirilmesi, hiçbir şekilde harmonik bir durum ortaya çıkarmaz çünkü hem gerçekleştirilen olanaklar hem de gerçekleştirilmeyen olanaklar arasında her zaman bir çatışma vardır.³⁵ Bir refleksiyonu, üzerinde düşünmeyi yani felsefe yapmayı gerektiren durumlar daima çatışmanın olduğu durumlardır. İnsan ancak ve ancak, bu çatışmanın üstesinden geldiği zaman dönüşecek ve acıdan özgürleşecektir.

Jaspers de *Tragedy is not Enough*'ta trajedinin kaderin eşliğinde dönüştürülen insanı gösterdiğini ve insanın trajik olanla yüzleştiğinde, kendini ona dayanarak özgürleştirdiğini söyleyerek³⁶ trajik olanın özgürlükle bağını vurgulamıştır. Bu özgürlük, insanın insan oluşunun, zaafının ve güçlü yanlarının tam olarak farkına varmasıyla ve varoluşunu aydınlatmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Durumlar İçinde

Jaspers, varoluşumuza dair birtakım durumlardan söz eder ve bu durumlara sınır durumlar adını verir. Sınır durumlar, aslında trajik olanın ortaya çıktığı durumlardır. İnsanın varoluşun anlamını çözebilmesi için hatta neredeyse tam olarak varolabilmesi için bu durumları yaşaması gerekmektedir. Jaspers, *Felsefe Nedir?*'de sınır durumları, ölüm, raslantı, suç ve dünya güvensizliği olarak sıralar. Üstünden aşamayacağımız ve değiştiremeyeceğimiz bu sınır durumların bilincine varmak, felsefenin derin kaynağı karşısında şaşırıp kalmaya ve derin kuşkuya kapılmaya bağlıdır ve bunlar felsefenin kaynağıdır.³⁷

Jaspers'in sınır durumları birçok açıdan Scheler'in dünyaya içkin olan trajikliğine benzemektedir. İnsan, sınır durumları yaşadığında ve kavradığında, trajik kederin dünyanın temel yapısında olduğunu, bu kederden sorumlu tutulacak her şeyin dünyanın esasına ait olduğunu da görür. Bu sayede, varlığa ve öze dair bütün ilişkilerin kavranıp görülebildiği sınır durumların içeriğiyle bir tür uzlaşmaya gidebilir. Bu da Scheler'in sözleriyle, bizi barış, huzur ve teslimiyet duygularıyla dolduran bir uzlaşma türüdür ve bu uzlaşma da daha iyi bir dünya üzerine düşünmenin vereceği çaresizliği ve acıyı defeder.³⁸

³⁵ Mengüsoğlu, *İnsan Felsefesi*, s. 452

³⁶ akt. Eagleton, *Tatlı Şiddet: Trajik Kavramı*, s. 32

³⁷ Jaspers, *Felsefe Nedir?*, s. 53

³⁸ Scheler, *Trajik Görüngüsü Üzerine*, s. 243

Sınır durumlar, trajik durumlar, üzerlerinde refleksiyon yapıldığı takdirde, insanı acının içinden geçerek dönüştürür ve değiştirir. Mengüşoğlu da bu durumu, trajik olanla karşılaşmayı ve sonunda onun çaresizliği defedişini şöyle anlatmıştır:

“İnsan kendi hayatında talihsizliklerle, başarısızlıklarla karşılaşır, “kaderden” sille yemiş olabilir. İnsanın karşılaştığı bu gibi olaylar, onu şimdiye kadar bilmediği, kendisine örtülü kalan yeni bir hayat yönüne çevirebilir. İnsanın karşılaştığı bu gibi olaylar onu uyarabilir; şimdiye kadar gittiği yolun yürünecek biricik yol olmadığını, madde sferini aşan, başka bir nitelikte olan hayat tarzlarının bulunduğunu gösterebilir, insanı ayıktrabilir. İnsan böyle bir bilgiye erişirse, o zaman bu bilgiden kalkarak yeni bir yolda yürümeye başlayacaktır.”³⁹

Hegel tragedyanın kahramanlarının, kadere yenilecek şekilde betimlendiklerinde, yürekleri “yazgı böyle” dediğinde bile kendileriyle yalın birliğe geri çekildiklerini, daima kendilerine sadık kaldıklarını söylemiş, onların, yoksun bırakıldıkları şeyden feragat etmelerine ve bazı şeylerden vazgeçmelerine rağmen yine de kendilerini yitirmediklerini belirtmiştir. Hegel’e göre onlar, kederde bile, huzurun neşesini ve sükunetini korumasını bilmiştir.⁴⁰ Hegel, bu duruma *gözyaşlarıyla gülümseme* adını verir: Gözyaşları kedere, gülümseme ise neşeye aittir ve bu nedenle ağlayarak gülümseme, ıstırap ve acı içerisindeki bu asli huzuru belirtir.⁴¹

Bu asli huzur, gözyaşlarıyla gülümseme, her zaman trajik bir iyimserlikle birlikte. Trajik iyimserlik ise insan varoluşunun acı, suçluluk, ölümle tanımlanabilecek yanlarından oluşan Jaspers’in sınır durumlarına benzeyen bir trajik üçlüye karşın, insanın iyimser olduğu ve böyle kaldığı anlamına gelmektedir.⁴² Victor, E. Frankl’in belirlemesiyle, trajedi karşısında iyimserlik, her zaman için, acıyı bir insan başarısına dönüştürmeye, suçluluk hisseden kişinin kendisini daha iyiye yönelik olarak değiştirme fırsatı kazanmasına ve yaşamın geçiciliğinden, sorumlu bir tavır almaya yönelik girişim gücü kazanılmasına olanak vermektedir.⁴³

³⁹ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, s. 241

⁴⁰ Hegel, *Estetik I: Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*, s. 157

⁴¹ Hegel, *Estetik I: Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*, s. 157

⁴² Frankl, Victor Emil, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Selçuk Budak, Okuyanıs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 149.

⁴³ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, s. 150

Sonuç Yerine

Kabullenilmesi gerekeni, asla değiştiremeyecek ya da geri döndürülemeyecek olanı kabul etmek, bütün insanlar için kaçınılmaz olan psikolojik acıyı ve kimi insanlar için daha kaçınılmaz olan trajik acıyı, Hamlet'inki ya da Sonya'ninki gibi yüreğin derinliklerinde alev alev yanan bir acıyı soğutmak için, düşünmeyi, felsefeyi yardıma çağırmaktan daha iyi bir çözümümüz yoktur. Felsefi antropoloji bağlamında ele aldığımızda, insanın değerleri duyan ve dolayısıyla da zaman zaman kendini değerler çatışması içinde bulan bir varlık olduğu, bunun kaçınılmaz olduğu açıktır. Bu açıklıktan hareketle, sınırlılıklarının ve yapabilirliklerinin farkında olan bir varlık olarak yaşayabilmek, acıyı kabullenebilmek, trajik olanı göğüsleyebilmek için düşünmenin, felsefenin kılavuzluğuna ihtiyaç vardır.

Felsefe, acı ne kadar sıcak olursa olsun onu soğutacak, rotamızı bulmamızı sağlayacak, sınır durumlardan geçtiğimizde önceden bize örtülü kalan hakikati açığa çıkaracak, ona yaramızı açtığımızda, düşüncemizin, zalim kaderin yumruklarına, oklarına katlanmasını ve dayanmasını sağlayacaktır. Ve bütün bunların sonunda bize, tragedyaya kahramanları gibi, gözyaşlarıyla gülümseyerek yaşamayı öğretecektir. Ancak bunun için bizi uzun ve çetrefilli bir yol beklemektedir, filozofa düşense, bu yola girmek ve felsefenin trajik iyimserliğini yitirmeden yola devam etmektir.

KAYNAKÇA

- Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Coşkun, Berrak, “‘Kadınlık Durumu’ ile İlişkisinde Hannah Arendt”, *Posseible Düşünme Dergisi*, Sayı:4, 2013 Güz, s. 70-84.
- Çehov, Anton, *Bütün Oyunları I*, çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 2000.
- Eagleton, Terry, *Tatlı Şiddet: Trajik Kavramı*, çev. Kutlu Tunca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Frankl, Victor Emil, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Selçuk Budak, Okuyanıs Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gasset, Jose Ortega y, *İnsan ve “Herkes”*, çev. Neyire Gül Işık, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Estetik I: Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*, çev. Taylan Altuğ, Hakkı Hünler, Payel Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Jaspers, Karl, *Felsefe Nedir?*, çev. İ. Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 1997.
- Le Breton, David, *Acının Antropolojisi*, çev. İsmail Yerguz, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Montaigne, *Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Nasio, Juan-David, *Aşk Acısı*, çev. Hatice Bakanlar, Canan Coşkan, İmge Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Öztürk, Esra Gülsüm, “Nietzsche ve Sartre’da İnsan Gerçekliği”, *Toplum Siyaset ve Etik: Felsefi Soruşturmalar*, ed: Eray Yağanak, Ahmet Umut Hacifevzioğlu, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2019, s. 99-120.
- Scheler, Max, “Trajik Görüngüsü Üzerine”, *Cogito: Tragedya*, Sayı: 54, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 237-245.
- Shakespeare, William, *Hamlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974.
- Şestov, Lev, *Dostoyevski ve Nietzsche Trajedinin Felsefesi*, çev. Kayhan Yükseler, Notos Kitap, İstanbul, 2017.
- Ulutaş, Birgül, “70’li Yıllarda Bir Direnme Pratiği: TÖB-DER”, *Modernizmin Yanılsamaları: 70’li Yıllarda Türkiye*, ed. R. Funda Barbaros, Erik Jan Zurcher, Efil Yayınevi, Ankara, 2014, s.343-371.
- Unamuno, Miguel de, *Yaşamın Trajik Duygusu*, çev. Osman Derinsu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1986
- Uygur, Nermi, *Felsefenin Çağrısı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004
- Williams, Raymond, *Modern Trajedi*, çev. Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018